

הקלות בכניסה לשאר הדתות והקושי בכניסה לדת ישראל והיחס ליסודי הגלות (קי-קטו)

קי

אמר הכוזרי: רחוק מן ההיגיון שיעסוק אדם מטבעו במעשי הבל וגופו ונפשו יכלו כבהמות, זולת הפילוסופים לפי דעתם הם³²³. ואלו אנשי הדתות אומרים שאדם יחיה

הערות – ילמד ענוים דרכו

323 זו תפיסת הפילוסוף (אלכסנדר מאפרודיסיאס, תלמיד אריסטו), שנפש האדם אינה בעלת קיום נצחי מעצם טבעה, אלא היא נפש בהמית עם פוטנציאל-הכנה לקבלת המושכלות, ואם זוכה להשיג את המושכלות ולהידבק ב"שכל הפועל", הנפש מתקיימת בקיום מושכלה. וכן נראה ברמב"ם בהל' יסודי התורה (ד, ח-ט) והל' תשובה (ח, ג-ה), בהקדמה לחלק עמ' קלו ועמ' קלט ובהקדמה לאבות סוף פרק א.

הרמב"ן (בשמות ו, ב; ובשער הגמול) חולק על הרמב"ם וסובר שהנפש מטבעה אלוהית ומטבעה חיה לנצח (בעניין זה כן דעת תמיסטיוס, תלמיד אריסטו). קיום תורה ומצוות מעצים את דבקותה באלוהי, ואם תחטא הרבה – תיכרת מחיי הנצח בפעולה ניסית שאינה לפי הטבע.

מהי שיטת ריה"ל? ריה"ל תוקף כאן את העמדה הפילוסופית שטבע נפשם של כל בני האדם כטבע הבהמה. הוא גם תוקף את הדעות שהישארות הנפש תלויה בהשכלה כלשהי או במילה שאומרים ללא הבנה, ורומז שהתנאי הוא "עבודת האלוה". ובסעיף הקודם אמר החבר שטבע אנשי הסגולה קרוב יותר לקיום הנצחי מטבע שאר בני האדם.

על כן נראה שריה"ל תואם בדבריו את שיטת הראי"ה (עולת ראייה חלק ב, פרקי אבות על המשנה "כל ישראל") שביאר ששתי השיטות הפילוסופיות המתחבטות אם נפש האדם נצחית כמלאכים או זמנית כבהמה – אמת. הרמב"ם צודק בנפש של הגויים, שבטבעה אין לה חלק לעולם הבא אלא אוכדת כבהמה, אלא אם כן הוא בוחר להאמין בבוראו ולקיים מצוותיו ואז הוא מחסידי אומות העולם ויש לו חלק. והרמב"ן צודק בנפש האדם הישראלי, שבטבעה יש לה חלק, ואף אם תחטא – תיענש ותעבור גלגולים רבים עד שתתוקן בעל כורחה ותחזור למקוריותה: "שני אופני נטיעה: נטיעה של גרעני הפירות, אשר אמנם יצמיחו פרי חמד על ידי עבודה וזריזה ומושלמת, אבל אם תחסר להם העבודה הראויה יעלו בתוהו ויאבדו, ונטיעה של חלקי אילנות שלמים, שכבר נשלמו בעצמם אלא שעל ידי נטיעתם מחדש יוסיפו תנובה, ואם לא יושגח עליהם לעבדם ולשמרם, אף על פי שירדו מדרך התעלותם, בכל זאת, כל עוד לא יעלה עליהם הכורת יש להם עוד תקווה כי יפריחו ויעשו נטע. אף גם בזאת יובן היתרון של הפרי הצומח מנטע האילן על הפרי הצומח מנטע הגרעין, כשהם במצב שווה של אדמת המטע, כי לשד האדמה, שחדר אל האילן הנטוע, עד שהוא בא מכלל גרעין לכלל אילן, יוסיף לבוא אל תוך הפרי ויבסס ויחזק את תוצאותיו. בסדרי הנשמות ומדרגותיהן יש גם כן שני אופנים כאלה. יש מציאות נפש כוחנית, כתואר נקודה בלתי פרצופית, והיא רק הכנה המשתלמת בקבלתה המושכלות בשלמות הדעת והמעשים, ולעומת זה הנשמות האצולות ממקור הקודש בשלמות תוכנן, כתואר פרצוף שלם כעניין המלאכים, אלא שעל ידי עבודתן הנכונה בעולם המעשה יש להן להוסיף חיל ואומץ. ומבוארים הדברים בזה בדברי הרשב"י והמקובלים הבאים אחריו, ובדברי הרמב"ן בשער הגמול ובספר מלכיאל. ולפיכך מבואר גם החילוק בערך הנצחיות, שבין שני הצדדים האלה, כי מציאותה של הנפש הכוחנית חשובה היא רק בהשתלמה ברעת ובמעשה, וכשחסרה השתלמותה זאת – הרי אין חוקה נתן לה הווייה גמורה. אבל הנפש השלמה בפרצופה ביסודה אין עצם הווייתה אבודה אף אם תחסר לה השתלמותה המפורטת, ובתיקון

לעד בעונג על סמך מלה אחת שיאמר בפה, ויש שאינו יודע כל חייו אלא מלה זאת, ויש שאינו יודע את משמעותה³²⁴. מדהים שמלה אחת תעביר מדרגת הבהמות לדרגת המלאכים, ושמי שלא אמר מלה זאת ייהפך לבהמה, אפילו אם הוא פילוסוף מלומד שעבד כל חייו מתוך תשוקה לאלהים יתעלה.

קיא

אמר החבר: אין אנו שוללים מאף אחד, מאיזה אומה שיהיה, את שכר מעלתו בעיני אלהים³²⁵. אבל אנו רואים את המעלה השלמה ביותר³²⁶ לאנשים המקורבים [לאלהים]

הערות - ילמד ענוים דרכו

התשובה והמירוץ הראוי - הרי חלק הווייתה מזומן אתה. ומבואר מזה, ש'בהנחל עליון גויים, בהפרידו בני אדם, יצב גבולות עמים למספר בני ישראל' - כשהיה רצון השי"ת לסדר נפשות האדם בדרך קליפה וסגולה, שבחר בישראל, להיקבע בזרע אברהם יצחק ויעקב, נפשות נאצלות גמורות בפרצופן, 'בנפשותם של צדיקים נמלך, עם המלך במלאכתו ישבו שם' (בראשית רבה פח), וליתר גויי הארץ זכר האל הטוב ב"ה, זכר טוב של הנפש הכוחנית, בכוחה לקבלת מעלת המושכלות והמעשים הטובים, להנחילה בזה בראות טוב חיים נצחיים. על כן בישראל, אשר בהיטיבם דרכם יעלו ויתרוממו ובהתרפותם מתפקידם יענשו מאד, נאמר 'אתם בני יעקב לא כליהם', כי לא תכלה הנפש הגמורה בצורתה, רק תתאמן לעלות למכון מעלתה, וכפי התעכבותה כן יגדל מירוקה עד כלות רעתה והשאר טובה דבק בחיי עולם. לעומת זה אומות העולם, שחסידיהם המשלימים חוק נפשם, ודאי יש להם חלק לעולם הבא, ואלה שאינם משלימים בדעת ובמעשים טובים - הלא נקודת הווייתם משוללת היא מציאות עצמית מתולדתם..."

324 הקלות שבזכאות לחיי נצח נובעת מהחולשה שבציפייה לגמול, שעליה דובר בסעיף הקודם. מי שאין לו מה להציע לא מבקש יותר מדי ממאמיניו.

325 הרמב"ם הרחיב להוכיח עניין זה באיגרת השמד (עמ' מד-מה), שבין גויים בין ישראלים, בין צדיקים בין רשעים, הקב"ה משלם שכר טוב על כל מעשה טוב שעושה ואינו מקפח שכר כל בריה. ולעניין זכאות לעולם הבא: בסנהדרין קה,א נחלקו התנאים: דעת רבי אליעזר שכל הגויים אובדים, ודעת רבי יהושע שרק גויים שהם "שכחי אלוה" אובדים. ופסקו הפוסקים (רמב"ם הל' תשובה ג,ה; מהר"ל באר הגולה באר ז; דרך השם ב,ד,ו-ז; העיקרים א,כה) כרבי יהושע. [ובאמת אין מחלוקת, כמו שהובאה לעיל שיטת הראי"ה שאו"א דא"ח: רבי אליעזר דיבר מצד טבעם - כל הגויים אין להם חלק, ורבי יהושע מצד הבחירה - שאם יכירו באלוהים, יצאו מטבעם ויש להם חלק.] מהו "שכחי אלוהים"? ביאר הרמב"ם (הל' מלכים ח,יא): "כל המקבל שבע מצוות ונוהר לעשותן - הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא. והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שציווה בהן הקדוש ברוך הוא בתורה, והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן. אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת - אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם..." (לעומת זאת, מה שכתוב באיגרת הרמב"ם לר"ח הלוי, שגוי שהשיג את מה שיש להשיג מידיעת ה' ותיקן מידותיו יש לו חלק, וההסבר שתורת משה היא רק אמצעי להשגת תיקון הנפש והמידות ולא שהיא תנאי כעבודה לאלוה, כבר מבואר במהדורת הגר"י שילת שאיגרת זו מזויפת - ראה עמ' תרעג ואילך).

326 החלק של חסידי אומות העולם קטן משל ישראל, כמבואר גם בדרך השם ב,ד,ז: "ואולם לעולם הבא לא תמצאן אומות זולת ישראל, ולנפש חסידי אומות העולם ינתן מציאות בכחינה נוספת ונספחת על ישראל עצמם, ונטפלים להם כלבוש הנטפל לאדם, ובכחינה זו יגיע להם מה שיגיע מן הטוב, ואין בחוקם שישגו יותר מזה כלל". ועיין גם בספר העיקרים ד,לא.

בחייהם, ואנו מייחסים כך את דרגותיהם בעיני אלהים אחרי מותם.

קיב

אמר הכוזרי: היצמד לדימוי זה בהיפוך, ויחס את מעלתם בעולם הבא על-פי מעלתם בעולם הזה³²⁷.

קיג

אמר החבר: אני רואה שאתה מגנה אותנו בגלל השפלות והמסכנות. והרי³²⁸ בהן מתפארים בני המעלה שבדתות אלה. וכי אין הם מבקשים סיוע ממי שאמר³²⁹ "הסוטר על לְחִיףֵי הַיְמִינִית תֵּן לוֹ אֶת הַשְּׂמַאלִית, וְהַנוֹטֵל אֶת מַעֲיֶלְךָ תֵּן לוֹ אֶת כּוֹתוֹנְךָ"? הוּא

הערות - ילמד ענוים דרכו

327 כותרת הספר: "ספר הטענה והראיה לדת המושפלת", ויש שתי התייחסויות למצבם השפל של ישראל:

א. להוכיח מכך שאין האלוה שוכן בקרב ישראל (וטענה זו הובאה בסעיף ד: "אשר ליהודים - די בשפלותם, מספרם המועט ואיבת הכול כלפיהם הגלויים לעין"). ובסעיף יב: "החלטתי לא לשאול יהודי כי ידעתי שמסורותיהם אבדו ודעותיהם פגומות, כי הפורענות לא הניחה להם מידה ראויה לשבח"). על זה כבר דובר בסעיף צו שהעונש האלוהי המידי הוא סימן לקרבת ה' ולא לריחוק. במאמרים הבאים ריה"ל מרחיב בנקודה זו יותר: במאמר ב, כט-מד ריה"ל מסביר שמצבם של ישראל שחטאו ונעשו, נובע מהקשר הפנימי שלהם לאומות העולם, שבעבורו הם נופלים, וכאשר הם נענשים ועושים תשובה ונטהרים - הם מעלים איתם את כל העולם. לכן גלותם של ישראל מלמדת על מעלתם כבני סגולה. במאמר ג, כג ריה"ל מסביר תכלית נוספת לפיזור בגלות: על ידי החיכוך בינינו לבין אומות העולם, הן הלכו והשתנו והתקרבו אלינו, וכל זה הכנה למלך המשיח. במאמר ג, ריה"ל מראה כיצד הקב"ה משגיח על ישראל גם בגלות ושומר עליהם שלא יאבדו ח"ו. הרמב"ם באגרת תימן (עמ' קכה-קכו) הביא מטרה נוספת לגלות ולשמדות - לברור מתוך בני ישראל את מי שלא עמדו אבותיו על הר סיני: "שלא יחזיקו בדת האמת בעיתות כאלו אלא החכמים יראי ה' מזרע יעקב, הזרע הטהור והנקי, שנאמר עליהם (יואל ג, ה): 'ובשרידי אשר ה' קורא'. ביאר שהם יחידים. והם האנשים שעמדו אבותם על הר סיני, ושמעו הדיבור מפי הגבורה, ושלחו ידיהם ואמונתם לברית וקיבלו על עצמם המעשה והקבלה ואמרו: 'כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע!' וחייבו דבר זה עליהם ועל הבאים אחריהם, שכן כתוב (דברים כט, כח): 'לנו ולבנינו עד עולם'... לפיכך יש לדעת, שכל מי שנטה מדרך הדת הנתונה במעמד ההוא - שאינו מזרע האנשים ההם. וכן אמרו רבותינו זכרונם לברכה על כל המסתפק בנבואה: 'לא עמדו אבותיו על הר סיני'!".

ב. גם אם נקבל שחוסר ענישה מלמד על חיים טבעיים המנותקים מהאלוה, וענישה מידית מלמדת על קרבה לאלוהים, עדיין כשהקב"ה מעניש בפועל וזורק את ישראל לגלות - כל יהודי שחי במצב זה - עולם הבא שלו יהיה שפל! על כך בא ריה"ל לחדש שיש עבודת ה' גם בזמן הגלות, המקנה מדרגה גבוהה ביותר לעולם הבא.

328 שתי מגמות יש בתשובת החבר: א. לעורר על כך שעבודת החסיד אינה נפסקת בגלות אלא מתעצמת ועמה גם מעלתו וקרבת ה' אליו; ב. לחשוף את הסתירה הקיימת בתוך האמונה הנוצרית: מצד אחד הנוצרים קיבלו את היסוד האמוני היהודי הרואה בנרדף על אמונתו אדם קדוש ונעלה, ומצד שני הם משתמשים בדלותם של ישראל בגלות להוכחה שאין הם עוד העם הנבחר!

329 אונגליון מהרה יכלה, מתי ה, לט-מ.

וחבריו וסיעתו סבלו במשך מאות שנים קלון, מכות והרג³³⁰ — והגיעו להישגיהם המפורסמים — ובאלה הָלְלוּ מתפארים³³¹. וכן (סבלו) בעל תורת האסלאם וחבריו עד אשר גברו וניצחו, וב(ייסורים) אלה הם מתפארים ואותם הם מראים. ואין הם מתפארים במלכים הללו, שכבודם רב, שלטונם נרחב, קשה להיכנס אליהם וספינותיהם מטילות אימה. לכן יחסנו אל אלהים קרוב יותר מאשר אֵלוֹ גברנו בעולם הזה³³².

הערות – ילמד ענויים דרכו

330 קבלת הייסורים בשמחה היא עבודה מרכזית של החסיד. וביאר אותה במאמר ג, יא-יב: "לפיכך אין לי אלא להגיד שזה על פי חכמה שאינני משיג אותה. ואני מקבל את מרותו של מי שקרוי 'הצור תמים פעלו' (דברים לב, ד). מי שזה מושרש בנפשו נעשה כמו מה שמסופר על נחום איש גז, שכל אימת שפגע בו פגע היה אומר: 'גם זו לטובה'. הוא יחיה חיי עונג תמיד והיגונות יהיו קלים לו. יתר על כן, יש שישמח בהם, כאשר יבין שהיה בו חטא שנתמרק, והרי הוא כמי שפרע את חובו והוא שמח שהוקלה המעמסה שהיתה עליו. הוא ישמח באוצר ובשכר שישולם לו, ישמח בהנחיה שהוא יקנה לבריות לאורך רוח ולקבלת עולו של אלהים יתעלה, וישמח בשבח ובתהילה שיהיו לו על זאת. זה באשר לאסונות הפוגעים בו אישית. כך גם יעשה באשר לאסונות הכלל. כאשר פיתויי תחושת הלב יעלו על דעתו את אורך הגלות ואת פיזור האומה ואת המיעוט והשפלות שבאו עליה, יתנחם תחילה בעידוק הדין, כמו שאמרתי (=כפרה), אחרי כן במירוק העוונות, אחרי כן באוצר ובשכר הצפוי לעולם הבא ובדבקות בדבר האלוהי בעולם הזה... אמר הכוזרי: אדם כמו זה יחיה בגלות חיי נועם ויקטוף את פרי דתו בעולם הזה ובבא. אבל מי שסובל את הגלות ברוגז עולל להשחית את ראשיתו ואת אחריתו (=העולם הזה והעולם הבא)".

רמב"ם הל' יסודי התורה ה, ד: "וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר - הרי זה קידש את השם. ואם היה בעשרה מישראל הרי זה קידש את השם ברבים כדניאל חנניה מישאל ועזריה ורבי עקיבא וחבריו ואלו הן הרוגי מלכות שאין מעלה על מעלתן. ועליהן נאמר: 'כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה', ועליהם נאמר: 'אספו לי חסידי כורת י בריתי עלי זבח'".

ובאגרת תימן (עמ' קכה) כותב הרמב"ם שהמטרה הראשונה של השמדות בגלות היא ניסיון האמונה: "והשענו על אלה הפסוקים האמיתיים, אתם אחינו, ולא יפחידכם תמידות השמדות ותגבורת ידי שונאינו וחולשת אומתנו, שזה כולו לנסות ולטהר".

המצווה אינה רק במסירות נפש, אלא גם בעצם קבלת הייסורים בשמחה, כמבואר בכרכות ס, ב; שו"ע או"ח רכב: "על שמועות שהם טובות לו לבדו, מברך: שהחיינו; ואם הן טובות לו ולאחרים, מברך: הטוב והמטיב. על שמועות רעות מברך: בא"י אמ"ה דיין האמת. חייב אדם לברך על הרעה בדעת שלמה ובנפש חפצה, כדרך שמברך בשמחה על הטובה".

331 את מעלת העובד מתוך יסורים ומסירות נפש לקחו בעלי הדתות מהיהודים. ועיין בדברי המלך לקמן ד, כב: "פרשת לי (במאמר ב, כט-מד) באשר ל(פרשת) 'הנה ישכיל עבדי' מה שמורה שהשפלות והכניעה ראויים יותר לדבר האלוהי מאשר ההתגברות והאלימות. זה גם מפורסם אצל שתי העדות (=בעלי הדתות האחרות). כי הנוצרים אינם מתהדרים במלכים, בעריצים ובעשירים, אלא באלה שהלכו בעקבות יש"ו כל אותה תקופה ממושכת שבה לא התייצבה דתו. הללו הוגלו, התחבאו ונהרגו במקום שנמצא אחד מהם. הם סבלו, כדי להגן על דתם, השפלה והרג מזעזעים. הם אשר [הנוצרים] מתברכים בהם, מוקירים את מקומותיהם ואת המקומות שנהרגו בהם, ובוניס כנסיות על שמם. גם מאמיני בעל האסלאם סבלו השפלה רבה עד שניתן להם הניצחון. באלה הם מתהדרים, ובהם ובשפלותם ומותם על קידוש אמונתם הם מתפארים, לא בנסיכים המתהדרים בממוןם ורווחתם, אלא במי שלבשו בלאות, אכלו שעורה ולא שבעו".

332 כלומר: גדולה בעולם הזה של ענייני עולם הזה, כמו שיש לנוצרים ולמוסלמים וכמו שהובטח לעשו

קיד

אמר הכוזרי: כך היה אלו הכנעתכם היתה בבחירה. אלא שהיא מתוך הכרח. וכאשר תנצחו — תהרגו³³³.

קטו

אמר החבר: מצאת את מקום התורפה שלי, מלך הכוזרים! ³³⁴ אכן, לו בחר רבנו, כפי שאתה אומר, לקבל עליו את השפלות מתוך כניעה לאלהים ולתורתו, לא היה הדבר האלוהי זונח אותנו תקופה כה ממושכת³³⁵. אבל המיעוט בינינו הוא בדעה זאת. לרוב יש שזכר, כי הוא סובל את ההשפלה בין בהכרח בין בבחירה. כי אלו רצה, היה נעשה —

הערות – ילמד ענוים דרכו

וישמעאל (עיין לקמן ביד) וכמו שהיה לכוזרים (לקמן בהקדמה למאמר ב). כי הגדולה של ישראל בימות המשיח אינה מצד הטובות של העולם הזה, אלא מצד שהן באות שלא על פי הטבע והן ביטוי לדבקות בה'. עם הסגולה יכול להיות דבק באלוה בגלות – במסירות נפש ובקבלת הייסורים בשמחה; בגאולה – בהשפעת האלוה עליהם ברכה בהנהגה ניסית, ולאחר המוות – בהישארות הנפש ובחיי עולם הבא.

333 וכן טענת המלך ד, כב: "אבל, חכם היהודים, עם זאת הם הרבו לפרוש ולהתייחד עם אלוהים יתעלה. אילו ראיתי את היהודים עושים זאת לשם אלוהים הייתי מעדיף אותם על המלכים לבית דוד, כי יודע אני מה שלימדת אותי באשר למה שנאמר 'זאת דכא ושפל רוח', ושאוור אלוהים חל בנפשות הענונים בלבד".

334 וכן כתב לקמן ד, כג: "אמר החבר: ראוי לך לגנות אותנו על זאת, כי אנו מושפלים, ושפלותנו לא נשאה פרי. אבל אם תחשוב על ההוגים מבינינו שהיו יכולים לדחות מעל עצמם את השפלות במילה אחת שיאמרו אותה בלי לטרוח, ולהיעשות בני חורין ולהתגבר על משעבדיהם, והם אינם עושים זאת כדי לשמור על דתם – האין קשר זה בבחינת סנגוריה ובקשת מחילה על חטאים רבים? לו היה מה שאתה תובע ממני, לא היינו נותרים במצב זה".

335 מלבד שקבלת יסורי הגלות מעידה על הכרה בחטא ותשובה, הרי היא עצמה עבודה לאלוה ומצוות האלוה המרכזית בזמן גלות. וכמו שכאשר ציווה ה' על בניית המשכן וקיימו ציוויו בשלמות ובלב שמח – שרתה עליהם שכינה, כך היו נגאלים בזכות קיום המצווה של קבלת היסורים.

שפת אמת, וארא, תר"מ: "בפסוק: 'לכן אמור כו' אני ה' כו' וידעתם כי אני ה' אלוהיכם וכו'" – פירוש כי השי"ת אמר להודיע לבני ישראל כי הגלות הוא לכבודו ית'. ועל ידי יציאת מצרים יתגדל שמו ית' כמ"ש 'וידעתם כי אני ה' כו'. ועי"ז יטו שכמם לסבול עול הגלות. וממילא היה נהפך גוף הגלות לחירות. ובאמת ידיעה זו היא הכנה לגאולה כמו שהיה באחרונה שקודם הגאולה קיבלו מלכות שמים כמ"ש: 'משכו כו'. אכן מרוב עבודה קשה לא היו יכולים לשמוע אל משה. ועל זה רמזו חכמים ז"ל באומרם שהיה קשה להם לפרוש מעבודה זרה. וחלילה לומר שהיו עובדי עבודה זרה! אכן עבודת מצרים בעצמם נקראת 'עבודה זרה'. ואם היו מקבלין אותו הדיבור היה נכלל עבודה זו בעבודת הבורא כנ"ל. והיה זה שורש ומפתח לגאולה, כמו שהיה אחר כך. לכן אמר משה: 'הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה' – פירוש, שכל זמן שאין בני ישראל מקבלין ידיעה זאת, אין מקום לגאולה, ואיך ישמעני פרעה, 'ואני ערל שפתיים' – כי הדיבור צריך להיות לו מקבל לקבל בחינת הדיבור. והשיב הבורא ית' כי 'אהרן יהיה נביאך' והוא יהיה השליח לקבל הדיבורים בעבור בני ישראל".

במלה אחת וללא טורח — חבר ושווה למשפילים אותו. שופט צדק לא יאבד דבר כגון זה. לו סבלנו את הגלות ואת הייסורים האלה לשם שמים, כראוי, היינו פאר הדור המשיחי המצופה, והיינו מקרבים את מועד הישועה המצופה³³⁶.

אנו איננו עושים לשווה אל עצמנו את כל המקבל את דתנו במלה אחת בלבד, אלא במעשים שיש בהם טורח לנפש³³⁷, כגון טהרה, לימוד, מילה ומעשים רבים על-פי התורה; כל שכן אם ינהג כמנהגנו.

מתנאי המילה³³⁸ וסיבותיה שיזכור תמיד שהיא אות אלוהי שציווה אותו אלהים באיבר של התאוה המשתלטת, כדי שתהיה נשלטת, ולא יעסוק אלא במה שראוי³³⁹ כדי להביא את הזרע למקומו הראוי, בזמן הראוי ובאופן הראוי, כדי שיהיה זה זרע אציל המתאים לקבל את הדבר האלוהי³⁴⁰.

מי שדבק בדרך זאת יש לו ולצאצאיו חלק הראוי להתקרב אל אלהים. עם זאת לא ישתווה הגר המקבל את דת ישראל אל האזרח (=בן ישראל שאביו או אמו מזרע ישראל)³⁴¹.

הערות - ילמד ענויים דרכו

336 סיום זה חשוב. אין "קבלת היסורים" באה מתוך מזוכיזם או הפיכת חיי הגלות לאידיאל, בבחינת "שכר מצוות בהאי עלמא - ליכא". אנו מצפים לגאולה ולשיבת ציון, כי שם מופיעה הדבקות בה' בצורה מלאה, כפי שתואר בסעיף קט, והרי זה התכלית בעבודה לה'. קבלת היסורים נובעת מכך שזו העבודה לה' במצב הקיים.

337 עיין רמב"ם הל' איסורי ביאה יד, ב: "ומודיעין אותו עיקרי הדת שהוא ייחוד השם ואיסור עכו"ם, ומאריכין בדבר הזה. ומודיעין אותו מקצת מצוות קלות ומקצת מצוות חמורות, ואין מאריכין בדבר זה. ומודיעין אותו עוון לקט שכחה ופאה ומעשר שני, ומודיעין אותו עונשן של מצוות, כיצד? אומרים לו: הוי יודע שעד שלא באת לדת זו, אם אכלת חלב - אי אתה ענוש כרת, אם חיללת שבת - אי אתה ענוש סקילה, ועכשיו אחר שתתגייר, אם אכלת חלב - אתה ענוש כרת, אם חיללת שבת - אתה ענוש סקילה". אבל כיוון שכבר בדקו אותו והוא מגרי הצדק שבא מאהבה (ע"ש בהלכה א), אין מכבידים עוד עליו, כמו שמבואר שם בהמשך.

338 הראשון שנימול בן שמונה היה יצחק, ובזכות המילה ניצל מהצורך למסור עצמו על גבי המזבח. והיא עדות לדורות שכשהאדם הנימול ייקרא למסור נפשו על קידוש השם - מיד יעשה זאת. אמנם אנשים רבים יכולים לעמוד ברגע הירואי חד-פעמי, אך המילה מסמלת גם את זביחת היצר מתאוות והכוונתן לעבודת ה' (עיין מו"נ ג, מט). עבודה זו היא יום-יומית, ונבחרו לכך המילה ויצר עריות כי זה היצר שרוב העם מתקשים להתמודד איתו (רמב"ם סוף הל' איסורי ביאה).

339 עיין במאמר ג, ה בביאור עבודת החסיד שאינו נאבק בגופו אלא מעלתו שידוע להשתמש בכל כוח שלו לעבודת ה'. המילה אינה סירוס ואינה ביטוי לנזירות ופרישות, אלא משילה בכוחות. מצוות המילה מסמלת אפוא את כל תורת המוסר של היהדות על פי ריה"ל! ועיין מאמר ב,ג.

340 עיין בהרחבה באיגרת הקודש לרמב"ן.

341 לכאורה פלא שאומר זאת למלך שאולי מעוניין להתגייר. אולם באמת זה חלק מתהליך הגיור. מי שבא להתגייר מתוך חוסר הכרה בבידולם של ישראל, לא יזכה לקבל ממעלתם. רק מי שבא מתוך רצון לדבוק בהם ומתוך הכרת מעלתם הסגולית, יוכל לזכות למעלתם, לא מכוח עצמי אלא כמי שמקבל מזולתו. וכן כתב לעיל בסעיף כז: "ומי שמצטרף אלינו מביין האומות, כפרט, יקבל מן הטובה שלנו, אך לא ישתווה עמנו". ורמז בזה לדברי משה ליתרו: "והיה כי תלך עמנו והיה הטוב אשר יטיב ה' עמנו והטבנו לך" (במדבר י, לב).

שכן רק האזרחים ראויים לנבואה³⁴². מרב מה שהאחרים יכולים להגיע אליו הוא ללמוד מהם ולהיעשות חוסים (=עובד אלוהים שזוכה להשגחת ה' עליו) ומלומדים, אך לא נביאים³⁴³.

הערות - ילמד עניים דרכו

342 יש לכך ביטויים נוספים בעולם ההלכה: אין בת גרים יכולה להתחתן עם כהן עד שיהיה בהוריה זרע ישראל (עיין שו"ע אה"ע ו, ח וב"ש ס"ק כ. דעת הרמב"ם שנלמד מזונוה, ודעת הראב"ד והרשב"א שנלמד מיחזקאל: "בתולות מזרע ישראל". וע"ש שרש"י אולי מתיר כל שידוע שלא נבעלה); גרים מותרים בממזר וממזרת (שו"ע אה"ע ד, כב: "גר ועבד משוחרר, מותרים בממזרת. וכן ממזר מותר בגיורת ובמשוחררת, משום דקהל גרים לא אקרי קהל, והולד ממזר. ואפילו היתה הורתו ולידתו בקדושה, כגון שהיה אביו גר ונשא גיורת, אפילו הכי מותר בממזרת..."); גר אינו יכול להיות מלך או להתמנות למשרה הנהגתית אחרת, שאינו "מקרב אחיך" (רמב"ם הל' מלכים א, ד: "אין מעמידין מלך מקהל גרים אפילו אחר כמה דורות עד שתהיה אמו מישראל, שנאמר: 'לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא', ולא למלכות בלבד אלא לכל שררות שבישראל, לא שר צבא לא שר חמשים או שר עשרה, אפילו ממונה על אמת המים שמחלק ממנה לשדות, ואין צריך לומר דיין או נשיא שלא יהא אלא מישראל, שנאמר: 'מקרב אחיך תשים עליך מלך', כל משימות שאתה משים לא יהו אלא מקרב אחיך"). אמנם כבר דנו הפוסקים מתי ניתן להקל בזה, כגון מקום שקיבלוהו עליהם או שאין אחר כמותו - עיין שו"ע חו"מ ז, א וביו"ד רט, יא; אג"מ יו"ד ד, כו; צ"א יט, מז-מח; תשובות והנהגות א, תתלח; להורות נתן יג, עג.

343 ספרי לדברים קעה: "נביא מקרבך מאחיך" - ולא מאחרים". קידושין ע, ב: הקב"ה משרה שכניתו רק על משפחות מיוחסות בישראל - כלומר למעט גרים (עיין רש"י שם). נויש שהקשו על ריה"ל מסנהדרין לט, ב למ"ד שעובדיה היה גר אדומי, אולם ריה"ל יכול לפרש כמ"ד הראשון ע"ש, ועוד ניתן לפרש ש"גר אדומי" היינו שאמו גיורת אך אביו מישראל. אולם ע"פ הסוד, גר צדק שבא להתגייר בימי הצער והגלות של ישראל, אין זה אלא נשמה ישראלית שאבדה באומות, ועל כן כשחוזרת למקוריותה, יש לה שם ישראל ממש.]

ויש שהתבלבלו מההקדמה למאמר הראשון ומההקדמה למאמר השני שבהם המלך חולם חלום אמת, והרי הוא גוי? בספר "חלומי של הכוזרי", עמ' 166, אומר גודמן שכיוון שלדעת החבר הדבר האלוהי דבק רק בישראל (ג, יז): "הוא ישראלי באמת, וראוי לו לדבוק בדבר האלוהי הדבק בכני ישראל ולא בשאר אומות" והדבקות בעניין האלוהי אינה רק על ידי הנבואה אלא גם בדברים הקרובים לה (א, קט): "שנדבק בדבר האלוהי בנבואה ובמה שקרוב אליה" ואחד מהם, לטענתו של גודמן, הוא החלום (ג, יא): "הוא נשמר מעבודה זרה וממה שקשור בה, כגון לבקש לדעת את הנסתר שלא מן הנבואה או מן האורים והתומים או מן החלומות"; ג, נג: "או תחלום חלומות אמת"; וכן יש להביא מדברי הפילוסוף סוף א, א; ובהמשך שם א, ד; ב, ס) - מכאן שמי שחלם חלום אמת חל בו הדבר האלוהי, חרף היותו גוי! ובאמת הוא מטעה את קוראיו, כי השוואותיו אינן מדויקות. כל מי שדבק בו הדבר האלוהי - הביטויים לדבקות זו הם נבואה או חלומות אמיתיים, אבל לא כל מי שזכה לחלום אמיתי משמע שחל עליו הדבר האלוהי בשלמות! אם חל על האדם הדבר האלוהי, הוא יחלום חלומות אמת, שזה אחד מהביטויים למדרגה המלאכית העל-טבעית שהוא נמצא בה; אבל העובדה שחלם חלום אמת אינה מעידה שחל עליו הדבר האלוהי (ועיין בדברינו לעיל סעיף צח)! חלות הדבר האלוהי היא מהפך שבו אדם מתעלה מהטבע למדרגה מלאכית, ולזה לא זכה מלך כוזר. ופשוט שלדעת ריה"ל אין גוי או גר יכולים לזכות לנבואה ולחלות הדבר האלוהי מכוח עצמם. [וכעין זה גם כאשר לנבואה בחו"ל, כתב האברבנאל בבראשית יב: "וכבר יוכל המעיין להקשות על זה ממה שמצינו שכבר קודם זה באתהו הנבואה כשאמר לו: 'לך לך' וגומר, ולמה זה לא בנה

הערות – ילמד ענוים דרכו

את מזבח ה' הנראה אליו בהיותה הנבואה הראשונה אשר ניבא... והנכון בעיני, שהדיבור הראשון אשר באהו בחרן היה התעוררות אלוהים שהיא מדרגה מרוח הקודש, כמו שכתב הרב המורה, ואינה נבואה גמורה. או שהגיע אליו קול אלוהי מגיע לאוזניו בחלום הלילה שאמר לו הדברים האלה כדמות הקול ששמע שמואל בתחילת נבואתו. כי מפני היות חרן חוצה לארץ לא היה אפשר שתבוא לאברהם שמה נבואה גמורה, וכל שכן במדרגת מראה. אבל כשבא לארץ הקדושה המוכנת לקבלת הנבואה אז ראה 'מראות אלוהים', רצה לומר שהגיע למדרגת הנבואה במראה, שהיא המעלה היותר רוחנית. ולכן בנה שם מזבח לה' כאומר אכן יש ה' במקום הזה והוא אמרו 'הנראה אליו'." [ועיין לקמן בהמשך בדברינו בעניין בלעם.

לעומת זאת, מדברי הרמב"ם באיגרת תימן (עמ' קלח) נראה שסובר שאף גוי יכול להתנבא: "אבל הראיה שהם (המומרים הישמעאלים, על מוחמד) מביאים ממה שנאמר (דברים יח, טו): 'נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים לך ה' אלוהיך, אליו תשמעון', ואמרת שמקצתם (של חכמי תימן) הסתפק להם זה ומקצתם הסתלק מהם הספק באמרו 'מקרבך', ולולי מילת 'מקרבך מאחיך' (והוא לא היה אחינו) – היתה זאת להם לראיה במקום הזה; יש לך לכוון שכלך שתתבונן במה שאומר לך: שלא נאמין בנבואת זיד ועמר – אין זה בשביל שאינם מישראל, כמו שחושב ההמון, עד שנצטרך לדייק ממילת 'מקרבך מאחיך', שהרי איוב וצופר ובלדד ואלפיז ואליהוא – כולם אצלנו נביאים ואף על פי שאינם מישראל (קשה מגמרא ב"ב טו, ב). וכן חנניה בן עזור נביא שקר – ואף על פי שהוא מישראל. אבל נאמין בנביא או נכחישו מצד נבואתו ולא מצד יחוסו". וכן כתב באליהו רבה י: "מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ, בין גוי ובין ישראל בין איש ובין אשה בין עבד בין שפחה, הכל לפי מעשה שעושה כך רוח הקודש שורה עליו".

ובאמת אלו ואלו דא"ח. הרמב"ם מדבר על נבואה שהיא כוח טבעי באדם, שעל ידה זוכה להשראה רוחנית וידיעת האמיתות, ומדרגה זו קיימת גם באומות. ואילו ריה"ל מדבר על נבואה כביטוי לחלות הדבר האלוהי בישראל וכחיים במציאות על-טבעית, וזה דבר שמויחד בישראל, והגר שמתגייר יכול רק להתבסס ממדרגה זו בהתחברו לישראל. המדרגה הנבואית שהיתה שייכת גם באומות, היתה קיימת עד מתן תורה, ואז התנוונה אצלם (עיין דרך השם ב, ד). אולם המדרגה הנבואית העליונה לא היתה בהם אף קודם סיני, והתגלתה בישראל רק ממש רבנו במתן תורה (עיין בספר האמונה והביטחון פרק ו). וז"ל בראשית רבתי פרשת לך לך עמוד 74: "ונתתיך לגוים ומלכים וגו' – בזכות המילה זכו ישראל לנביאים ומלכים. נביאים דכתיב: 'ונתתיך לגוים' ונאמר להלן: 'נביא לגוים נתתיך'... והלא אומות העולם העמידו נביאים? שנויה היא קודם מתן תורה, אבל לאחר מתן תורה פסקה מהם רוח הקודש".

ועיין ברמב"ם באיגרת לר' עובדיה הגר, שהרמב"ם מדריכו לברך ולהתפלל בלשון "אלוהי אבותינו" כי אביו אברהם, ומכוח שהוא תלמידו, ותלמיד כבן. וגם נתינת התורה היתה מראש "לגר ולאזרח הארץ" ולכן "אשר בחר בנו מכל העמים". אבל בעניין הזכרת יציאת מצרים – הרמב"ם מסתייג מעט. ובהלכות הוא פוסק לעניין ידויו מעשר, שבו נאמר: "אשר הבטחת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש" – וזה היתה הבטחה ליוצאי מצרים – שלא יאמר הגר. מדוע? כי בצד הלימודי גר יכול להיות כשמעיה ואבטליון וכרבי עקיבא. אבל השייכות לארץ ישראל היא בסגולה, וגר לא מקבל נחלה בארץ. בזה גם לדעת הרמב"ם אין הגר יכול לזכות. יש סגולה ישראלית. הרמב"ם מסיים את האיגרת הראשונה לר' עובדיה הגר בפסוק: "והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' עמנו והטבנו לך כי ה' דיבר טוב על ישראל".

שאלות מנחות:

- ✦ מה מאפשר את הישארות הנפש לפי הפילוסוף, לפי בעלי הדתות ולפי היהדות?
- ✦ מה גרם לבעלי הדתות לקבוע באמונתם את הדבר התמוה שדי באמירת מילה כדי לזכות לחיי נצח?
- ✦ מה ההבדל האמוני בין שיטת "הכל או לא כלום" של בעלי הדתות לבין שיטת היהדות שעל הכל יש גמול?
- ✦ האם הייסורים והגלות מונעים בהכרח דבקות לחסיד?
- ✦ אם החסיד שמח בגלות, כיצד הוא גם מצפה לגאולה?
- ✦ לפי דיה"ל, מהי המצווה העיקרית בימי הגלות שבקיומה יזכו ישראל להיגאל?
- ✦ מה התנאי המרכזי לגיור? מדוע נבחרה המילה כמצווה הראשונה של הגר שדרכה הוא מקבל את כל המצוות? מדוע מקבלים גרים רק בימי הגלות ולא בימי גאולה?
- ✦ האם כדאי לגר להתגייר, אם לא יזכה להגיע לנבואה?
- ✦ מה ההבדל בין חלום לנבואה?